

Transparensen brister vid ansökningar om sen abort

EN GENOMLYSNING AV RÄTTSLIGA RÅDETS ARBETE BEHÖVS

Jag har varit ledamot av Socialstyrelsens rättsliga råd i 25 år och avslutar nu det uppdraget. Det är nu drygt 50 år sedan Sverige fick en ny abortlag. Då jag ser tillbaka noterar jag att det finns skäl att belysa Socialstyrelsens tillämpning av abortlagen.

Lotti Helström, docent, konsultläkare, RFSU-kliniken
● lotti.helstrom@telia.com

I Sverige är det enligt abortlagen [1] en kvinnas rättighet att utan uppgivande av skäl få en abort genomförd fram till utgången av 18:e graviditetsveckan. Efter 18:e veckan kan abort beviljas om det föreligger synnerliga skäl för abort och om fostret inte kan anses vara livsdugligt. Socialstyrelsens rättsliga råd har till uppgift att ta emot ansökningar om abort efter graviditetsvecka 18 och bedöma om synnerliga skäl föreligger och om fostret inte kan anses vara livsdugligt.

Till kvinnans ansökan om abort bifogas ett läkarutlåtande om graviditetens längd, eventuella ultraljudsfynd och relevant medicinsk information om sökanden. I läkarutlåtandet ska också framgå om fostret är livsdugligt. Till ansökan ska bifogas en psykosocial utredning, ofta kallad kuratorsutredning, där det ska framgå vilka skäl kvinnan har för ansökan och att hennes önskan om abort är tveklös. Ansökan med läkarutlåtandet och den psykosociala utredningen skickas till Socialstyrelsens rättsliga råd.

Rättsliga rådets abortonämnd sammanträder varje vecka, och ordförande vid mötet är en lagfaren domare. Ärendena föredras av den föredragande läkaren, en psykiater. Övriga ledamöter är en gynekolog, en kurator, en representant för Socialstyrelsen

och en representant för allmänheten. Alla ledamöter är utsedda av regeringen. Ordförandeskapet på mötena roterar mellan tre domare. Uppgiften som föredragande läkare alternerar mellan fyra psykiatrer, medan fyra gynekologer, tre kuratorer, fyra representanter för Socialstyrelsen och elva representanter för allmänheten turas om att delta i mötena. Ledamöterna får ärendena skickade till sig på eftermiddagen dagen före sammanträdet, vilket innebär att ledamöterna, inklusive ordföranden och föredragande, har kort tid på sig att sätta sig in i dem. Besluten bygger uteslutande på läkarutlåtandet och kuratorsutredningen, vars kvalitet således är mycket betydelsefull för vilket beslut som fattas.

Båda kriterierna, synnerliga skäl och livsduglighet, har varit föremål för regelbunden belysning och prövning i rådet. Rådet har haft årliga konferenser med samtliga tjugotalet ledamöter i abortonämnden för att diskutera och pröva dessa bedömningar. Ofta har inbjudna experter fått belysa gränsdragningar för exempelvis livsduglighet.

Livsduglighet

Med livsduglighet menas att fostret skulle överleva om det framföddes vid tiden för aborten. I blanketten ska läkaren kryssa i en ruta med texten »fostret kan inte anses vara livsdugligt utanför livmodern» om hen bedömer att fostret inte är livsdugligt.

När jag för 25 år sedan började i Rättsliga rådet beviljades aborter fram till och med vecka 24. Gränsen har sedan successivt sänkts i och med ständigt förbättrade möjligheter att rädda extremt för tidigt födda barn. En sänkning till vecka 22 infördes i och med WHO:s ändrade tillämpning av begreppet »barn» till att betyda en individ född efter graviditetsvecka 22. Definitionen av barn som någon som

föfts, levande eller dödfödd, efter vecka 22 fastslogs också genom ändring av folkbokföringslagen 2008.

En offentlig debatt uppstod efter rapporter i pressen om en barnläkare som genomfört livsuppehållande åtgärder på ett aborterat foster som framföts med livstecken efter vecka 22 [2]. Det fanns barnläkare som hävdade att den som föds efter vecka 22 är en medborgare med samma rättigheter som alla andra, vilket omfattar rätt till vård enligt sjukvårdslagen. Vissa barnläkare sa sig också ha räddat barn som föfts i vecka 22 till fortsatt liv. Det är dock oklart till vilken livskvalitet dessa barn räddats. Abortlagen gör ingen skillnad mellan liv och ett värdigt liv i hälsa.

Synnerliga skäl

Fosterskada. Förutom att fostret inte ska anses vara livsdugligt ska kvinnan i ansökan anföras synnerliga skäl för att abort ska kunna beviljas efter vecka 18. Det kan röra sig om att fostret har ett allvarligt genetiskt tillstånd eller missbildning av hjärnan, hjärtat eller andra organ. Det kan också handla om graviditetskomplikationer som hotar fostrets hälsa. De allra flesta ansökningar på grund av fosterskador anses ha synnerliga skäl och beviljas såvida fostret inte är att anse som livsdugligt.

Psykosociala skäl. En mängd olika omständigheter i kvinnans livssituation kan anföras som synnerliga skäl.

Sökanden kan ha en svår social situation med missbruk, misshandel eller social isolering. Hon kan vara mycket ung eller förhållandevis gammal, lida av egen kroppslig eller psykisk sjukdom eller anföras andra förhållanden som försvårar för henne att föda och fostra ett barn.

Avslag av ansökningar

År 2022 fick jag av Socialstyrelsen i uppdrag att göra en sammanställning över sena aborter under 2021. Jag gick då igenom samtliga ansökningar under 2021 för att se om något väsentligt förändrats sedan föregående utredning 6 år tidigare. Resultaten jämfördes med Socialstyrelsens offentliga statistik över ansökningar om abort efter 18:e graviditetsveckan (Tabell 1).

HUVUDBUDSKAP

- Abortlagen fyller i år 50 år.
- Kvinnan har rätt att själv välja abort fram till och med 18:e graviditetsveckan; därefter kan tillstånd till abort beviljas efter ansökan till Socialstyrelsen.
- Andelen beviljade sena aborter har legat stabilt fram till 2020, då skedde en ökning av andelen avslag på ansökningar avseende sociala skäl. Ökningen sammanfaller tidsmässigt med en förändrad sammanträdesordning i Socialstyrelsens rättsliga råd.
- Rättssäkerheten i prövningen av ansökningar om sen abort är problematisk.

TABELL 1. Andel avslag på ansökningar om abort efter 18:e graviditetsveckan 2012–2023

År	Sociala skäl		Alla minus sociala skäl	
	Antal ansökningar	Avslag, antal (procent)	Antal ansökningar	Avslag, antal (procent)
2012	231	32 (13,9)	291	1 (0,3)
2013	208	32 (15,4)	273	3 (1,1)
2014	226	30 (13,3)	352	0 (0,0)
2015	203	27 (13,3)	394	3 (0,8)
2016	186	21 (11,3)	376	5 (1,3)
2017	183	21 (11,5)	376	0 (0,0)
2018	169	20 (11,8)	403	4 (1,0)
2019	173	23 (13,3)	383	2 (0,5)
2020	168	37 (22,0)	413	2 (0,5)
2021	178	44 (24,7)	390	5 (1,3)
2022	152	39 (25,7)	390	3 (0,8)
2023	130	28 (21,5)	413	4 (1,0)

Källa: Socialstyrelsen

Jag såg att inte mycket förändrats med åren. De sökandes genomsnittsålder hade stigit lite, vilket kan förklaras av att barnafödandet också stigit med moderns ålder. Andelen ansökningar med foster-skador hade ökat ytterst marginellt, vilket förklaras av förbättrad diagnostik av missbildningar. De skäl som anförts hade inte heller förändrats under åren. I bedömningen av ansökningar som beviljats av psykosociala skäl gjorde Rättsliga rådet i allmänhet en sammanvägning av flera olika skäl som tillsammans ansågs nå upp till kriteriet »synnerliga skäl». Det har genom åren utvecklats en samstämmig praxis i tillämpningen som traderats inom Rättsliga rådet vid sammanträden och de återkommande konferenserna.

Av Socialstyrelsens offentliga statistik och av min utredning framgår att det mellan 2019 och 2020 skedde närapå en fördubbling av andelen avslag på ansökningar med psykosociala skäl. Motsvarande ökning av avslag på ansökningar av andra skäl kunde inte ses. Andelen avslag av psykosociala skäl har hållit sig på den högre nivån under de efterföljande åren.

Av min genomgång av samtliga ansökningar under 2021 kunde jag inte utläsa någon tydlig förklaring till den ökande andelen avslag.

En hypotetisk förklaring till förändringen är att Rättsliga rådet ändrade mötesordning från fysiska möten på Socialstyrelsen till telefonsammanträden. 2020 var det år då covidpandemin bröt ut, och förändringen var en följd av behovet att begränsa fysiska kontakter och resor. Ungefär samtidigt utsågs flera nya ledamöter i Rättsliga rådet. Efter pandemin har den

gamla ordningen med fysiskamöten inte återinförts. Det innebär att ledamöterna, förutom ordförande och föredragande, aldrig träffas. Den muntliga överföringen av erfarenhet och överväganden har därför praktiskt taget upphört, liksom diskussionen vid sammanträdena. Den nuvarande ordningen med endast ordförande och föredragande fysiskt närvarande på mötena har lett till en minskning av övriga ledamöters inflytande och deltagande i beslutsprocessen. Den samordnande och reflekterande funktion som konferenserna tidigare hade har de senaste åren uteblivit, eftersom inga möten sammankallats under 2023 och 2024.

Olika organisationer har framfört kritik mot bristen på transparens i Rättsliga rådets arbete [2]. Jag anser att kritiken är berättigad. Med hänvisning till sekre-

»I dag finns endast informellt spridd kunskap på kvinnoklinikerna om vad som räknas som synnerliga skäl.«

tess förs inga protokoll på mötena. Skälen för avslag eller bifall till ansökan redovisas inte. Varken kvinnan som fått avslag eller den kurator som hjälpt henne med ansökan får veta skälet till att ansökan inte beviljades. Det ger en brist på förut-sägbarhet och möjlighet att bedöma om

Rättsliga rådets beslut fattas på ett rätt-senligt och konsekvent sätt. Rättsliga rådets beslut kan inte överklagas, men kvin-nan kan göra en ny ansökan. Den nya an-sökan prövas då påföljande vecka, av sam-ma instans som redan avslagit hennes ansökan, förhoppningsvis (men inte ga-ranterat) med en annan sammansättning av ordförande och ledamöter. Brådskanie fall kan avgöras genom tvåmannabeslut av ordförande och föredragande.

Idag finns endast informellt spridd kunskap på kvinnoklinikerna om vad som räknas som synnerliga skäl. Det medför en osäkerhet när rådgivande kurator behö-ver ge rimliga råd om sannolikheten att en kvinna ska beviljas tillstånd till abort. Gissningar avseende vad som ska kunna leda till bifall kan innebära att en kvin-na avråds från att ansöka även om hen-nes skäl vid prövning skulle bedömas som synnerliga. Motsatsen, det vill säga att det föreligger en felaktig förhoppning om abort, är inte heller bra.

Det går möjligen att se förändringar och trender genom Socialstyrelsens statistik, som sammanställs året efter det aktuel-la året. En kontinuerlig och tydligare re-dovisning av ärendenas utfall, med beak-tande av alla uppgifters känslighet, borde dock vara möjlig så att eventuella föränd-ringar i Rättsliga rådets praxis framgår.

Sammanfattningsvis har vi en bra och rättvis abortlag som tjänar medborgarna väl. Kvinnans rätt att själv fatta avgörande beslut om sitt reproduktiva liv är garante-rad.

Dock är tillämpningen behäftad med vissa problem. Rättssäkerheten och trans-parensen skulle bli bättre om Socialstyrel-sens rättsliga råd tydligare redogjorde för hur anförda synnerliga skäl bedöms. En genomlysning av Rättsliga rådets arbets-former skulle vara av värde. ○

● Potentiella bindningar eller jävsförhållanden: Författaren var fram till 31 december 2024 ledamot av Socialstyrelsens rättsliga råd.

Citera som: Läkartidningen. 2025;122:24157

REFERENSER

- 1. SFS 1974:595. Abortlag.
- 2. »Förlegad instans inskränker kvinnornas rätt till abort». Dagens Nyheter. 28 maj 2024.

SUMMARY

Abortion after week 18

A woman has the right to have an abortion without declaring any reason for it until the eighteenth week of the pregnancy. After that, abortion can be allowed upon application to the Legal Council of the National Board of Health and Welfare.

The number of abortions allowed for social reasons has been stable until 2020, when an increase of refusals occurred. The increase coincided with changes in meeting routines for the council.

The procedure for handling requests for abortion is problematic. Opportunities for the members of the council to discuss are scarce. No reasons for denial of abortion are communicated and there are no minutes from the meetings.